

ОПОЗИЦІЯ МОЛОДИЙ – СТАРИЙ У КУЛЬТУРНИХ СЦЕНАРІЯХ (на матеріалі українських народних прислів'їв і приказок)

У статті розглянуто культурно специфічну опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ і досліджено вилучені з українських народних паремій соціальні стереотипи, культурні сценарії та скрипти, притаманні членам цього протиставлення.

Ключові слова: *бінарна опозиція, соціальні стереотипи, культурні скрипти, культурні сценарії, паремії, амбівалентність.*

В останні десятиліття активно розвивається один із сучасних напрямів мовознавства – когнітивна лінгвістика. У центрі уваги цього напрямку знаходяться передусім питання концептуалізації та категоризації, сценаріїв і сцен, а також культурних скриптів. Когнітивна лінгвістика надає змогу по-новому підійти до вивчення когнітивних моделей у свідомості мовців. Дослідження опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ і пов'язаних із нею у свідомості носіїв української мови і культури ідеальних моделей є надзвичайно актуальним.

У межах когнітивної лінгвістики та етнолінгвістики предметом досліджень провідних мовознавців ставали такі когнітивні явища, як стереотипи (Є. Бартмінський [1; 2]; С. Небжеговська-Бартмінська [3]); культурні концепти, сценарії та скрипти (А. Вежицька [4; 5; 6]. Згідно з визначенням А. Вежицької «Культурні скрипти – це загальновідомі, беззаперечні думки про те, що добре і що погано і що можна і чого не можна – думки, які відображаються в мові і тому представляють певні об'єктивні факти, доступні для наукового вивчення» [6: 6].

Культурні скрипти, відображені у пареміях, – це фіксація норм, прислів'їв та стандартів, які існують у свідомості носіїв певної мови і культури. Як зазначає Є. Бартмінський, «прислів'я та приказки, як мінімальні відтворювані тексти-кліше, моделюють певну повторювану ситуацію. Про когось можна судити відповідно до моделі: “Х є такий, що до нього можна віднести [певне] прислів'я”» [7: 16].

Як зауважує М. Пазяк, одним із основних композиційних прийомів побудови прислів'їв є контраст, а такими контрастами «... у людському житті виступають молодість і старість, здоров'я і хвороби, праця й ледарство тощо» [8: 12].

Ці контрасти у паремійних текстах є відображенням явища опозиції у культурі. Дослідники бінарних опозицій В'яч.Вс. Іванов і В.М. Топоров виокремили ключові опозиції, притаманні архаїчній слов'янській культурі, серед яких зафіксовано і протиставлення СТАРИЙ – МОЛОДШИЙ [9: 64].

Метою нашого дослідження є експлікувати з українських прислів'їв і приказок культурні норми, стереотипи, скрипти та сценарії, які характеризують молодих і старих людей. Джерельною базою для аналізу стали паремії, зібрані у книзі С. Мишанича та М. Пазяка «Українські прислів'я та приказки» [8]. Нами були відібрані прислів'я і приказ-

ки, які відображають опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ. Зібрані паремії були поділені на певні групи, відповідно до того, які культурні скрипти та стереотипи у них зафіксовані: пов'язані зі сприйняттям часу, красою, хворобами, смертю, лінощами, марнотратством, нормами моралі, нормами поведінки, немічністю, досвідченістю / недосвідченістю, інтелектом, хитрістю, силою, запальністю, безтурботністю, гнучкістю / впертістю, самотністю, фізіологічними аспектами тощо.

У народних прислів'ях «Молодість пішла – не попрощалася, старість прийшла не привіталася» [8: 207]; «Незчувся, коли й постарівся» [8: 210] зафіксовано уявлення людей про швидкоплинність часу. У наступних пареміях: «Молодість летить вільною пташкою, а старість лазить черепашкою» [8: 207]; «Для старого більша година, як для молодого ціла днина» [8: 208]; «Три дні до смерті, та ніяк не доживеш» [8: 211] представлено різне сприйняття часу у різні вікові періоди (для молодих людей час минає швидко, а для старих – повільно).

Опозиція МОЛОДОСТІ – СТАРОСТІ у цьому випадку втілюється у таких протиставлених ознаках: у молодому віці люди безтурботні, роблять усе швидко, а у старшому – усе роблять повільно, більше часу проводять у роздумах. Образ птаха представлений також у прислів'ї «Птицею чоловік через молодість перелетить, а через життя іде орачем» [8: 207]. Тут молодості приписуються безтурботність, швидкоплинність, а подальшому дорослому життю і старості – важка праця.

У ряді прислів'їв зафіксовано культурні сценарії, пов'язані із естетичним аспектом, а саме, із зовнішньою вродою. Так, у паремії «Як була я молода, то була і врода, а тепер на виду – то й в дзеркалі не найду» [8: 207] зафіксовано норму краси для людей різного віку (люди у молодому віці повинні бути вродливими, а зі старістю вони втрачають цю рису, краса не є типовою характеристикою старої людини). Незворотність приходу старості та втрати краси відображено у наступному прислів'ї: «Рожа червона, та й та блідне» [8: 208].

У деяких прислів'ях вказано таку негативну ознаку старості, як схильність до хвороб. Вони фіксують факт, що у похилому віці люди мають слабше здоров'я, часто хворіють: «Старість іде і хвороби веде» [8: 210]; «Старість – не радість, горб – не користь» [8: 210]; «Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом» [8: 210]; «Зігнувся в три погібелі» [8: 211]. Наступна паремія «Старий не той, що багато літ має, а той, хто здоров'я шукає» [8: 209] засвідчує, що у народі старість перш за все пов'язується із неміччю, хворобами, а не з категорією віку. Паремія «Молодий може вмерти, а старий мусить» [8: 208] вказує на те, що смерть у похилому віці є нормою, а у юному – ні, проте припускається. Про близький зв'язок старості із смертю у іронічному характері вказано у прислів'ї «Ненадовго старий жениться» [8: 209].

Ряд народних прислів'їв містять приписи, адресовані молодим людям, – бути працьовитими, не лінуватися, оскільки це все відобразиться згодом у старості: «Молодість лінива – то старість плачлива» [8: 207]. Причинно-наслідковий зв'язок між тим, що робиш за молодості і тим, що отримуєш у старості, зафіксований і у наступній паремії: «Яка молодість, така й старість» [8: 208].

У пареміях «Не розкошуй замолоду, бо на старість будеш бідувати» [8: 208]; «Треба змолоду кості гризти, аби на старість м'ясо їсти» [8: 208]; «Хто змолоду балує, то під старість старцює» [8: 208] засуджується марнотратство у молодому віці.

У наступній групі прислів'їв піддається осуду відступ від моралі: «Болять старі кості за гріхи молодості» [8: 208]; «Розпутне життя в молодості приносить хворобу на старості» [8: 208]. Культурні сценарії, відображені у них, застерігають від гріховності та розпутності у молоді роки, вказують, що це – погано. Паремія «У старого жінка молода – велика біда» [8: 210] конкретизує культурний скрипт, відповідно до якого старі чоловіки не повинні одружуватися з молодими жінками, така поведінка не прийнятна, у суспільстві не схвалювалася велика різниця у віці серед подружніх пар.

Прислів'я «Що в молодості навчиш, то на старості як знайдеш» [8: 207] та «Слухай, слухай та на вус мотай, а під старість як знахідка буде» [8: 210] містять приписи, згідно з якими, щоби бути мудрим у старості, слід навчатися у молодості.

У групі паремій вказано на факт, що для молодих і старих характерні різні норми поведінки: «Що вільно молодому, не вільно старому» [8: 207]; «Старий хоче спати, а молодий гуляти» [8: 209]; «Старому подушечки, а молодому іграшечки» [8: 210]; «Старому піч, як малому колиска» [8: 210]. У цих прислів'ях відображено соціальні стереотипи, згідно з якими для старших людей притаманним є бажання спокою, а для молодих – потяг до розваг.

У пареміях протиставляються такі негативні стереотипні риси, притаманні молодим та старим людям, як недосвідченість для молодості та немічність для старості: «Якби молодість знала, а старість могла» [8: 207]; «Дай, боже, старим очі, а молодим розум» [8: 208]. У прислів'ї «Старому та хворому годи завше, як малому» [8: 210] старий прирівнюється до хворої людини або до дитини. У такий спосіб ця паремія конкретизує ознаку, притаманну для людей похилого віку, – немічність і фіксує норму, згідно з якою молоді повинні допомагати людям цих категорій.

Наступна група паремій містить культурні сценарії, пов'язані із усвідомленням старості як досвіду, інтелекту: «Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш» [8: 209]; «Старе скаже на глум, а ти бери на ум» [8: 209]; «Старий ворон пусто не криче» [8: 209]; «Старий говорить, говорить, та й напругу виходить» [8: 209]; «Де старий спотикнеться, там нехай молодий добре напнеться» [8: 208]; «Старі крутяться, а молоді учаться» [8: 209]; «Ліпша старого рада, як молодого робота» [8: 210]; «Чого чорт мудрий?» – “Бо старий!» [8: 210]. У них зафіксовано норму для молодих людей – слухати старших, навчатися від них мудрості, вчитися на їхніх помилках.

У наступній парі народних прислів'їв характерною рисою старої людини є хитрість: «Старий кіт, а масло любить» [8: 209]; «Старого горобця на полову не зловиш» [8: 210].

У ряді прислів'їв відображено культурні стереотипи, які вказують на зневажливе ставлення до старих людей: «Молодий кінь до бою, а старий до гною» [8: 208]; «Нове ситечко на кілочку, а як пристаріється, садять квочку» [8: 208]; «Нове ситечко на кілочку, а як зістаріється, то й під лаву» [8: 210]; «На свіжий цвіток і бджола сідає, а зів'ялий обминає» [8: 208].

Наступні прислів'я містять імпліцитні приписи: провести молоді роки достойно, щасливо, вказують на незворотність часу: «Золотий час – юнацькі літа» [8: 207]; «Двічі молодим не бути» [8: 207]. «Усе нам може вернутися, лиш молодість ніколи» [8: 207].

Ряд паремій відображає культурні скрипти, в яких протиставлено такі позитивні ознаки: старість як мудрість, гідність і молодість як краса, сила: «Чим старіший, тим мудріший, чим молодіший, тим дорожчий» [8: 210]; «Шукай правди у старих, а сили у молодих» [8: 210]; «Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210].

Фольклорні матеріали вказують на такі типові для молодих людей риси характеру, як запальність, нестримність, гарячий норов. Це зафіксовано, наприклад, у прислів'ях: «Молоде пиво шумить» [8: 208]; «Молода кров кипить» [8: 208]; «Молодого кров гріє» [8: 208].

Наступна група паремій фіксує нормативну ознаку, притаманну молоді, – безтурботність, необмежена віра в свої сили, юнацький оптимізм: «Легкий і гріх на молодих плечах» [8: 208]; «Що за холод, як козак молод?» [8: 207]; «Молодий все перебуде» [8: 208]. У прислів'ї «Нехай гуляє молодь, більш копи лиха не наробить» [8: 208] вказано на по-благливе ставлення до молодих людей та їх розваг. Втілений тут культурний скрипт надає молодим людям дозвіл гуляти, веселитися, оскільки це стереотипна риса для їхнього віку.

У групі народних прислів'їв зафіксовано характерні для молодих людей риси – незнання, недосвідченість, незрілість, на які вказано у наступних прикладах: «Молоде – дурне» [8: 207]; «Хто не був молодим, той не був і дурним» [8: 207]; «Молодість і мудрість не сідають на одні стільці» [8: 207]; «Не можна покласти стару голову на молоді плечі» [8: 208]; «Молодий та зелений, як гарбуз у спасівку» [8: 208]. Такі ознаки у суспільстві вважаються нормальними для людей цього віку.

У матеріалах народної творчості зафіксовано відхід від стандартної норми, коли молодим людям приписуються мудрість, інтелект: «Інший молод роками, та старий ділами» [8: 208]; «Молоде орля, та вище старого літає» [8: 208]; «Хоч молодий роками, та старий розумом» [8: 208]; «Хоч молодий, та ранній» [8: 208].

У ряді паремій зафіксовано норми, згідно з якими характер людини, її натуру слід формувати за молодості, оскільки у цьому віці вона піддається впливу: «З молодого, як з воску, що хоч, то виліпиш» [8: 207]; «Нагинай гілляку, доки молода» [8: 208]; «Молоде на всі сторони гнеться» [8: 208]; «На молодості, як на білим папері, що хочеш, те й запишеш» [8: 207]. У прикладах вжито метафори *чистого аркуша, воску, молоді гілки*, які вказують на характерні для молодих риси (гнучкість, податливість). У корелятивних прислів'ях для характеристики старих конкретизовано те, що у похилому віці людям притаманні такі риси, як впертість, ригідність, жорсткий сформований характер, який уже не піддається змінам: «Старого вчити – що мертвого лічити» [8: 210]; «Старого дєрева не випрямиш» [8: 210]; «Пізно старого kota учить гопки» [8: 209].

У наступній групі прислів'їв зафіксовано один із найважливіших приписів, згідно з яким молоді люди повинні поважати старих, діти – своїх батьків: «Не лай старого – сам старим будеш» [8: 209]; «Поважай старих, бо й сам старим будеш» [8: 209]; «Шануй старих – молоді тебе пошанують» [8: 210]. Ця норма прописана у Біблії у вигляді однієї із десяти заповідей, що підсилює її вагомість.

Наступна паремія відображає соціальний стереотип старого, як самотньої, покинутої усіма людини: «Горе старому вдома самому» [8: 208].

У групі паремій зафіксовано соціальний стереотип, який характеризує людей у похилому віці, як таких, у яких уповільнюються когнітивні процеси, призупиняється здатність до логічного мислення: «Старе, як мале: що побачить, того й просить» [8: 209]; «Що старе, що мале, що дурне» [8: 209]; «Старий, а розуму за дитину не має» [8: 209].

У деяких пареміях представлено таку стереотипну рису, характерну для старших людей, як погана пам'ять, наприклад: «Старий багато знає, а ще більше забув» [8: 209]; «У старого голова, як решето: багато було, та висіялося» [8: 210].

Одним із фізіологічних проявів старості є сивий колір волосся. У проаналізованих прислів'ях немає однозначного визначення цієї ознаки. Так, у деяких зафіксовано культурний скрипт, згідно з яким, наявність сивого волосся свідчить про мудрість, інтелект: «Як голова сивіє, то чоловік мудріє» [8: 211]; «Сивина в бороду – розум в голову» [8: 210]. У наступній паремії «Волос сивіє, а голова шаліє» [8: 210] вказано на факт розгулу та інших вчинків, які вважаються у суспільстві не характерними для людей у старшому віці, така поведінка є відступом від усталеної у народі норми. У прислів'ї «Не будь цікавим, бо швидко посивієш» [8: 211] сивина пов'язується із старістю. Таким чином, тут втілено культурний скрипт застереження від надмірної цікавості через залякування швидким настанням старості.

Наступне прислів'я із цієї групи стверджує: «Хто сивий – не конче мудрий, а лише старий» [8: 210]. У цьому контексті наголошується на тому, що ознака сивого волосся найперше вказує на старість, а не обов'язково на мудрість, інтелект.

У групі народних прислів'їв зафіксовано уявлення, які відображають культурний стереотип старої людини, пов'язаний із таким фізіологічним дефектом, як відсутність зубів: «Добрі зуби, що кисіль їдять» [8: 211]; «Куди йому кисіль їсти, коли він кваші не вкусить» [8: 211]; «Їв би паляницю, та зубів чортма» [8: 211]; «Жуй, тагу, воду, коли хліба нічим» [8: 211]; «Тоді дали хліба, як зубів не стало» [8: 211]; «Не в час даєш хліба густо, коли зубів у губі пусто» [8: 211]; «Коли зубів не маю, тоді горіхи принесли» [8: 211]; «Кисіль зубів не псує» [8: 211]. Ці паремії мають іронічний характер і вказують на спрацьованість старих людей.

Важливим аспектом у дослідженні опозицій є категорія оцінки їх членів. В'яч.Вс. Іванов і В.М. Топоров зазначають: «Головним протиставленням, яке найтіснішим образом пов'язане з прагматичними цілями колективу, є розрізнення позитивного і негативного по відношенню до колективу і до людини» [9: 63–64]. У проаналізованому нами матеріалі виявлено амбівалентність членів опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ. Залежно від суспільної функції, яку виконує молодий чи старий, відповідний член протиставлення отримує позитивну або негативну оцінку.

У представленні першого члена опозиції МОЛОДИЙ позитивну оцінку містять паремії, які вказують на такі ознаки, як краса («Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210]); сила («Шукай правди у старих, а сили у молодих» [8: 210]); інтелект («Інший молод роками, та старий ділами» [8: 208] та ін.); податливість, гнучкість характеру («З молодого, як з воску, що хоч, то виліпиш» [8: 207] та ін.). Негативна оцінка міститься у народних прислів'ях, які відображають такі характеристики молодого, як лінь («Молодість лінлива – то старість плачлива» [8: 207]); марнотратство (Не розкошуй замолоду, бо на старість будеш бідувати» [8: 208] та ін.); порушення моральних цінностей («Болять старі кості за гріхи молодості» [8: 208] та ін.).

У представленні другого члена опозиції СТАРИЙ у народі позитивно оцінюються наступні риси: мудрість («Чим старіший, тим мудріший, чим молодший, тим дорожчий» [8: 210] та ін.); досвід («Ліпша старого рада, як молодого робота» [8: 209]); гідність («Що красніше, то смачніше, що старее, то гіднее» [8: 210]). Негативна оцінка старого міститься у пареміях, які вказують на такі ознаки, як хворобливість («Старість іде і хвороби веде» [8: 210] та ін.); впертість, жорсткий характер («Старого вчити – що мертвого лічити» [8: 210] та ін.).

Отже, категорія віку людини є культурно та соціально зумовленою категорією. На основі колективного досвіду у суспільстві виникають певні стереотипні уявлення про вік, про молодість і старість; формуються певні норми та приписи, які відображають культурні сценарії та скрипти. У проаналізованих нами пареміях виявлено усталені норми, відповідно до яких молоді повинні поважати старших, допомагати їм, навчатися від них, не лінуватися, а старі повинні бути мудрими, досвідченими, не повинні порушувати мораль тощо.

У досліджуваних прислів'ях та приказках використано прийом контрасту, який відображає опозицію МОЛОДИЙ – СТАРИЙ (протиставляються такі типові ознаки, як *недосвідчений – досвідчений; сильний – немічний; красивий – некрасивий; запальний – спокійний; веселий – сумний* та ін.). Опозиція проявляється також у різних оцінках, які надано членам протиставлення у пареміях. Так, у образі молодого позитивно оцінюються краса, сила, розум, податливість, а негативно – лінощі, марнотратство, поведінка, яка порушує норми моралі. Старість оцінюється позитивно у значенні мудрість, досвідченість, гідність. У ряді паремій міститься негативна оцінка таких характеристик старого, як хворобливість, впертість; в певних контекстах оцінка містить відтінок зневажливості. Наявність позитивних і негативних оцінок у межах членів опозиції МОЛОДИЙ – СТАРИЙ є проявом їхньої амбівалентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne* [Text] / J. Bartmiński. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 360 s.
2. Bartmiński J. O stereotypach i profilowaniu słów kilka [Text] / J. Bartmiński // *Stereotypy – walka z wiatrakami?* / red. J. Szadura. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2011, – S. 33 – 51.
3. Niebrzegowska-Bartmińska S. Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej [Text] / S. Niebrzegowska-Bartmińska /. – Lublin.: Wydawnictwo UMCS, 2007. – 452 s.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая [Текст] / Отв. ред. М.А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов [Текст] / А. Вежбицкая / пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
6. Вежбицкая А. Русские культурные скрипты и их отражение в языке [Текст] / А. Вежбицкая // *Русский язык в научном освещении*. – М., 2002. – № 2(4). – С. 6–34.
7. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot textologii lingwistycznej [Text] / J. Bartmiński // *Tekst. Problemy teoretyczne / pod red. J. Bartmińskiego, B. Bonieckiej*. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998. – S. 9–23.
8. Українські прислів'я та приказки [Текст] / упоряд. С.В. Мишанич, М.М. Пазяк. – К.: Дніпро, 1984. – 389 с.
9. Иванов В'яч.Вс. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период) [Текст] / В'яч.Вс. Иванов, В.Н. Топоров; отв. ред. И.И. Ревзин. – М.: Наука, 1965. – 246 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.14

Стысло И.Б., аспирант

Львов. нац. ун-тет имени Ивана Франко, Львов

ОППОЗИЦИЯ "МОЛОДИЙ – СТАРИЙ" В КУЛЬТУРНЫХ СЦЕНАРИЯХ (на материале украинских народных пословиц и поговорок)

В статье рассмотрена оппозиция МОЛОДИЙ - СТАРИЙ и исследованы извлеченные из украинских народных паремий социальные стереотипы, культурные сценарии, скрипты, присущие членам данного противопоставления.

Ключевые слова: *бинарная оппозиция, социальные стереотипы, культурные скрипты, культурные сценарии, паремии, амбивалентность.*

Styslo I., aspirant

Ivan Franko Lviv National University, Lviv

OPPOSITION "MOLODYJ – STARYJ" IN CULTURAL SCENARIOS (based on the Ukrainian folk proverbs and sayings)

The article describes the specific cultural opposition MOLODYJ – STARYJ and investigates social stereotypes, cultural scenarios, scripts, revealed from Ukrainian folk proverbs that characterize members of this opposition.

Keywords: *binary opposition, social stereotypes, cultural scripts, cultural scenarios, folk proverbs, ambivalence.*

УДК: 811. 111:81'276.3:778.5

Т. Тимошук, здобувач

Запоріж. нац. тех. ун-т, Запоріжжя

АНГЛОМОВНІ ЖАРГОНІЗМИ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглядаються англomовні жаргонізми кінематографічної галузі як одиниці професійної мови кінематографу; наведено словникові дефініції та проаналізовано стилістично марковані лексичні одиниці кінематографу з точки зору способів та механізмів їх творення; виявлено роль метафори та алегорії у формуванні жаргонної лексики сфери кіно.

Ключові слова: *жаргонізм, лексична одиниця, метафоризація, семантична деривація, скорочення.*

Кінематограф, як вид мистецтва і сфера професійної діяльності, сформувався наприкінці ХІХ століття, але вже встиг зайняти домінуючі позиції в культурному та суспільному житті. Розвиток кінематографічної галузі безпосередньо вплинув на розвиток різних сфер людського буття, а утворення галузевого лексикону кінематографу, в свою чергу, сприяло якісним змінам у мові.

© Т. Тимошук, 2014